

İran Yazılı Türk Edebiyatında Efsanevi Hayvan Motifleri *Kahramân-nâme* Örneği*

Nabi Azeroğlu**
Roghaiyeh Azizpour***

Azeroğlu N.- Azizpour, R., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research journal*. 2026-I/ Sayı: 372, 135-152. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa106. <https://turkfolklorarastirmalari.com>.

Öz

Bu çalışma, İran'da yazılı Türk edebiyatının önemli örneklerinden biri olan *Kahramân-nâme* adlı eserde yer alan efsanevi hayvan motiflerini incelemeyi hedeflemektedir. *Kahraman-name*, İran Türk edebiyatının dikkate değer bir ürünü olarak son dönemde bilim dünyasında tanıtılmış; bölgedeki Türk varlığının yazılı bir belgesi niteliğindedir. İran'daki Türk topluluklar genellikle sözlü edebiyat ürünleriyle anılsa da, bu eser onların yazılı edebiyat yoluyla da zengin bir kültürel mirasa sahip olduklarını göstermektedir. İran Meclis Kütüphanesi'nde yer alan 8019 numaralı *Kahramân-nâme* nüshası, 18. yüzyıl Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmış bir el yazmadır. Bu eser, yalnızca dönemin dil bilgisi yapısını ve kelime hazinesini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda anlatı kültürünün yazılı edebiyata aktarılmış nadide örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kahramanlık temaları etrafında şekillenen ve olağanüstü varlıkların yanı sıra efsanevi hayvan motifleriyle zenginleştirilen *Kahramân-nâme*, İran, Türkiye, Azerbaycan, Fransa, Almanya, Kazan, Tacikistan ve Mısır gibi ülkelerde Türkçe ve Farsça çeşitli nüshalarıyla bilinmektedir. Bu nüshalar arasında en kapsamlı olanı, üzerinde çalıştığımız İran Meclis Kütüphanesi nüshasıdır. Çalışmada, İran Meclis Kütüphanesi'ndeki *Kahramân-nâme*'de yer alan hayvan motiflerine değindikten

Bu makale, *Kahramân-nâme'nin İran Meclis Kütüphanesi Nüshası Üzerine Bir İnceleme* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü.
Erciyes University, Faculty of Literature, Department of Turkish Folklore, Faculty of Literature,
Department of Turkish Folklore nabiazeroğlu@erciyes.edu.tr. ORCID ID 0000-0002-0660-6746

***Dr., azizpourroghaiyeh@gmail.com. ORCID ID 0000 0003 4640 8186

sonra eserde efsanevi hayvan motifleri tespit edilerek bu motifler üzerinde durulmuştur. Efsanevi hayvan motiflerinin işlevi ve temsil ettikleri kavramlar ele alınmış; bu bağlamda söz konusu motiflerin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi değerlendirilerek *Kahraman-name*'nin kültürel ve edebî miras içindeki konumu ortaya konulmuştur. Bu inceleme, hem metindeki motiflerin anlatı içindeki işlevsel ve sembolik rollerini belirlemeyi hem de Türk destan geleneğinde efsanevi hayvanların nasıl bir anlam dünyasına karşılık geldiğini açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: İran yazılı Türk edebiyatı, *Kahramân-nâme*, efsanevi hayvanlar, güney Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan edebiyatı

Legendary Animal Motifs in Iranian Written Turkish Literature The Example of the *Kahramân-Nâme*****

Abstract

This study aims to examine the legendary animal motifs in the work *Kahraman-name*, a significant example of written Turkish literature in Iran. *Kahraman-name* is recognized as a notable product of Iranian Turkish literature, recently introduced to the academic community, and serves as a written testament to the Turkish presence in the region. Although Turkish communities in Iran are typically associated with oral literary traditions, this work demonstrates their rich cultural heritage through written literature as well. The manuscript of *Kahraman-name*, cataloged as number 8019 in the Iranian Parliament Library, is an 18th-century text written in Azerbaijani Turkish. This work not only reflects the grammatical structure and vocabulary of its period but also stands out as a rare example of narrative culture transcribed into written literature. Centered around themes of heroism and enriched with supernatural beings and legendary animal motifs, *Kahraman-name* is known through various Turkish and Persian manuscripts in countries such as Iran, Turkey, Azerbaijan, France, Germany, Kazan, Tajikistan, and Egypt. Among these, the most comprehensive version is the manuscript held in the Iranian Parliament Library, which forms the basis of this study. The study first addresses the animal motifs in the *Kahraman-name* manuscript from the Iranian Parliament Library, identifying and analyzing the legendary animal motifs. The functions and symbolic meanings of these motifs are explored, and their significance within Turkish literature is evaluated, thereby highlighting the cultural and literary position of *Kahraman-name* within this heritage. This analysis aims to determine the functional and symbolic roles of the motifs within the narrative while elucidating their significance in the broader context of the Turkish epic tradition.

Keywords: Iranian written Turkish literature, hero-names, legendary animals, south Azerbaijani Turks, Azerbaijani literature

**** This article is derived from the doctoral thesis entitled *A Study on the Copy of Kahramân-nâme in the Library of the Iranian Parliament*.

Giriş: *Kahramân-nâme*'de Hayvan Motifleri

İran Meclis Kütüphanesi'nde bulunan 8019 numaralı *Kahramân-nâme* nüshasında yer alan hayvan motifleri, yalnızca estetik bir unsur olmanın ötesinde; kültürel, işlevsel ve metafizik anlam taşıyıcıları olarak dikkat çekmektedir. Atlar, kuşlar, ejderhalar, devasa yaratıklar ve görünmeyen varlıklar, eserin olağanüstü anlatı yapısını şekillendiren temel unsurlardır.

Eski Türk inanç sistemlerinde hayvanlar kutsallıkla ilişkilendirilmiş; uçan kuşlar göksel irtibatın sembolü, av hayvanları sınav ve geçişin simgesi, ejderhalar ise yaratıcı-yıkıcı gücün temsili olarak değerlendirilmiştir (Öger ve Köse, 2014, 164). Bu inanç kodları, *Kahramân-nâme*'deki hayvan motiflerinin hem anlatı düzleminde hem de sembolik bağlamda anlam kazanmasına zemin hazırlamaktadır.

Eserdeki hayvan motifleri, yalnızca olay örgüsünü yönlendirmekle kalmaz; aynı zamanda kahramanın metafizik yolculuğuna ve kültürel kimliğinin inşasına eşlik eder. Simurg (Anka kuşu), ejderha, gergedan gibi varlıklar, fiziksel güçlerinin ötesinde bilgelik, tehlike ve dayanıklılık gibi sembolik anlamlar taşır. Bu bağlamda, Thompson'un Motif-Index of Folk-Literature sisteminde yer alan "B0-B99: Mitolojik varlıklar/genel kategori", "B11: Tanrılar", "B31: Yarı-tanrılar/yarı-ilahi varlıklar" ve "B91: Mitolojik kahramanlar" gibi kodlar, *Kahramân-nâme*'deki efsanevi hayvan motifleriyle doğrudan eşleşmektedir.

1. Ejderha Motifi: Tehdit, Sınav ve Güç Sembolü

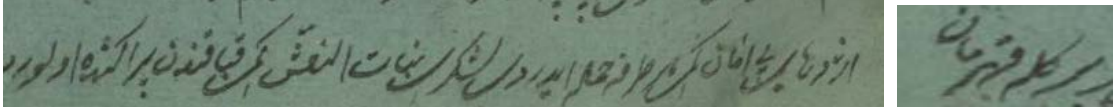
Ejderha, dünya mitolojilerinde olduğu gibi Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinde ejderha; gök, yer ve su unsurlarıyla ilişkilendirilir ve bereket, refah, güç ile kuvvetin sembolü olarak kabul edilir (Duman, 2019, 483). Ayrıca Türk hayvan takviminde ejderha, bir yılın simgesi olarak yer

almaktadır (Nazlı, 2024: 88). Çin mitolojisinde ise ejderha, bilgelik, güç ve doğurganlığı temsil eden bir figürdür. Ancak Türk kültüründe ejderha her zaman olumlu bir karaktere sahip değildir. Altay Türklerinde yedi başlı kötü ruhlu Yelbegen gibi figürler aracılığıyla ejderha, kötülüğün sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır (Nazlı, 2024, s.90).

Farsça “ajdahak” veya “ajdaha” kelimelerinden türeyen ejderha, Türkçeye bu biçimde geçmiştir (Boratav, 1942,s. 66). Türk mitolojisinin erken dönemlerinde ejderha; bereket, bolluk ve yeniden doğuşun simgesi olarak değerlendirilmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 132–133). Ejderha figürü yalnızca görsel tasvirlerde değil, kahramanların gücünü ve başarısını simgeleyen ejderha öldürme sahnelerinde de yer almaktadır (Duman, 2019: 484). Ortadoğu ve Türkistan merkezli anlatılarda ejderha motifi; destan, efsane, masal ve halk hikâyelerinde sıkça görülmektedir (Nazlı, 2024, s.91).

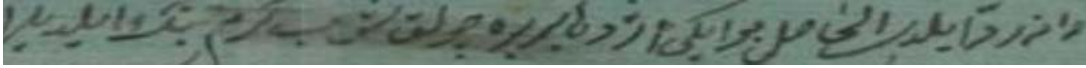
Kahramân-nâme’de ejderha figürü, mücadele ve sınav motifleriyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Altay anlatılarında geçen Bükrek ve Sangal adlı ejderhalar, dokuz yıl süren kozmik bir mücadeleye girer; bu mücadele iyilik ve kötülüğün karşıt sembolleri üzerinden kurgulanmıştır (Duman, 2019,s.485-488). İran Meclis Kütüphanesi’nde yer alan *Kahramân-nâme* nüshasında ejderha, gücü ve yenilmezliği temsil eden bir figür olarak karşımıza çıkar. Kahramanların ejderhalarla mücadeleleri, onların cesaretini ve olağanüstü güçlerini vurgulamaktadır. Ejderha, genellikle kötülük yapan, insanlara zarar veren bir varlık olarak betimlenir. Örneğin, Kahramân’ın ejderhayı öldürerek Simurg’un yavrularını kurtarması ya da cadıların ejderha sihriyle mekânlarını koruması, ejderhanın hem tehlikeli hem de koruyucu bir figür olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca ejderha, tılsımlı mekânların ve hazinelerin koruyucusu olarak da tasvir edilir; bu da onun hem korkulan hem de saygı duyulan bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır (Nazlı, 2024, s.92-93).

Eserde ejderha, ağzından ateş püsküren, kimi zaman yedi başlı, büyük pençeli ve uçabilen bir yaratık olarak tasvir edilir. Özellikle kahramanla giriştiği mücadelelerde, doğaüstü gücünü ve tehditkâr varlığını vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Kahramanların savaş meydanlarındaki olağanüstü güçleri de sık sık ejderhalara benzetilmektedir. Nitekim Kahramân ile Serv-i Huraman'ın savaşı, iki ejderhanın çarpışmasına benzetilir:

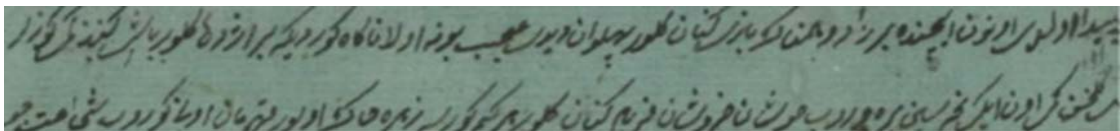
“... *Kāhrāmān ajdahâ-i biāmān kimi har ʔarāfa ḥamlâ edardi*” (KİMKN, s. 14a).

Kahramân'ın yenilmezliği, ejderhalara galip gelmesiyle vurgulanır. Örneğin, Simurg'un yavrularını, on iki ayaklı ejderhayı öldürerek kurtarır:

“... *mardānâ radd eylâdi, alḥâşel bu iki ajdahâ bir birâ çulḳalaşauṙ, garm cang eyledilar*” (KİMKN, s. 15a).

Kahramân-nâme'de ejderha, kötülük yayan ve korku salan bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Tüm tılsımlı mekânlar ve makbereler, korku unsuru oluşturmak amacıyla ejderhalar tarafından korunur. Böylece ejderha, bu mekânların başlıca koruyucusu konumuna getirilmiştir.

“... *peydâ oldi onun içindâ bir zad vəhmînâk bâzi konân gælür pæhlavân dedi ʔcæb bu nə ola nâgâh gördi ki bir ajdahâ gælür başi günbæd kimi gözlæri gælḥæn kimi on iki pænçæsin yeræ vuruṙ cuşân ḥuruşân færyâd konân gælür hər kim görsæ zæhræsi çak olur. Kæhrāmân oni görüṙ şocâ ʔet cohæri...*” (KİMKN, s. 37a[16-18]).

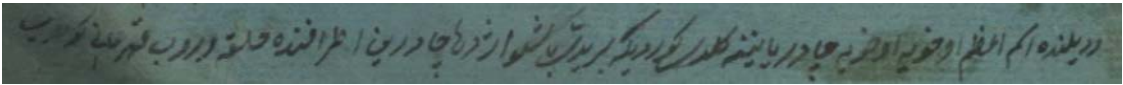
Ejderha, tılsımlı mekânların koruyucusu olarak da karşımıza çıkar. Cadılar, yaşadıkları mekânları ejderha sihriyle korumaktadır:

“... Məhin Ərrəni götürüp öz həlvət-hânəsinə aparup bir əfsun ohiyup **bir ‘əzim əjdəhâ** peydâ oldi o evin ətrâfində həkə vurup yatdı” (KİMKN, s. 41a).

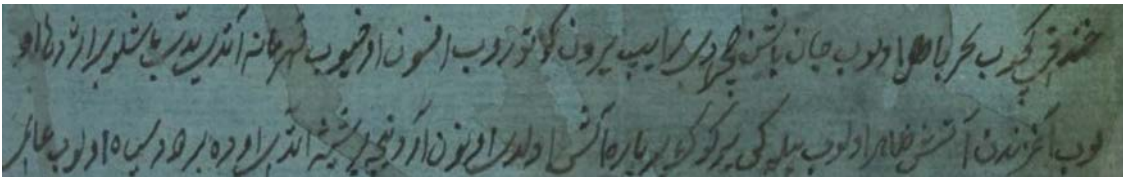
Bu örnek, Thompson’un *Motif-Index*’inde yer alan “B11.8: Ejderha tarafından korunan tılsımlı mekân” motifiyle eşleşmektedir. Benzer şekilde, çadırın çevresinde çöreklenmiş yedi başlı ejderha da hem koruyucu hem tehditkâr bir figür olarak betimlenir:

Akrep Cadı, Kahramânla savaşırken onu yenmek amacıyla yere bir ip atar ve efsun okuyarak bu ipi yedi başlı, ateş püskürten bir ejderhaya dönüştürür:

“... dilinde İsm-i Azem oxuya oxuya çadırınageldi gördi ki bir **yeddi baş əjdəhâ** çadırın ətrâfində həlke vurup Kəhrəmâni görüp geşd eyledi ki kâmine çeke” (KİMKN, s. 50b[21]).

Bu sahne, “B11.2.1: Yedi başlı ejderha” ve “B11.8: Tılsımlı mekân koruyuculuğu” motifleriyle örtüşmektedir. Ayrıca, Akrep Cadı’nın Kahramân’ı yenmek için yere attığı ip aracılığıyla ejderha yaratması, hem sihir (macic) hem dönüşüm (transformation) motifiyle ilişkilidir.

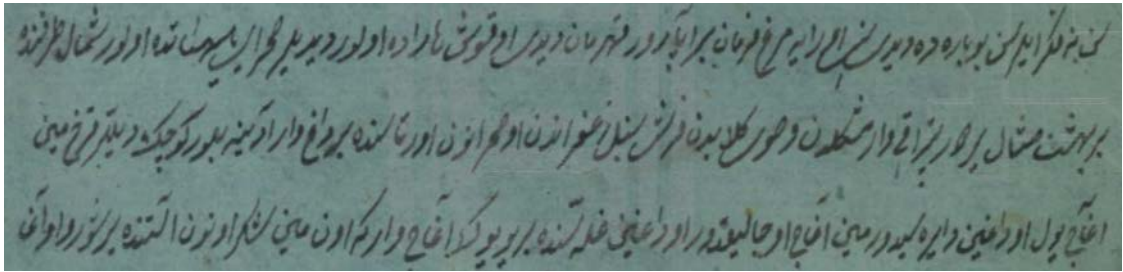
“... hændəki keçüp sehr bâtil olup cân başına sıçrədi bir ip yerdən götürüp əfsun ohiyup Kəhrəmânə atdı yeddi **başlı bir ejdehâ** olup ağzından âtəş zâhir olup belə ki yer gök bir parə âtəş oldi onun ardınca bir şişe atdı oda bir dud-i siyâh olup alemi...” (KİMKN, s. 52b[5-6]).

Bu sahne, hem “B11.2.1: Yedi başlı ejderha” hem de “B15.1.2: Ateş püskürme özelliği” motifleriyle örtüşmektedir. Ayrıca, Hz. Musa’nın asasını yere atarak mucize göstermesiyle de sembolik bir benzerlik taşımaktadır. Bu yönüyle ejderha, yalnızca bir tehdit unsuru değil, aynı zamanda ilahi sınav, dönüşüm ve mucizevi güç sembolü olarak da değerlendirilebilir.

2. Efsanevi Kuş Simurg (Murg-i Fermanber)

Simurg, Türk kültüründe efsane, destan, felsefe ve tasavvuf alanlarında olağanüstü bir yere sahip efsanevi bir kuştur. Kanatlı hayvanlar, mitolojik anlatılarda gizemli âlem ile dünya arasında haber taşıyan kutsal varlıklar olarak değerlendirilir (Seyidoğlu, 2017, s. 48-102). Kuşlar, ruh sembolü olarak cennetin temsil etmiş; aynı zamanda şamanı koruyan varlıklar olarak görülmüştür (Çatalbaş, 2011, s. 23).

Fars edebiyatında Simurg, kutsal ve metafizik özellikleriyle millî kahramanların kaderlerinde belirleyici roller üstlenir. Kahramân-nâme’de “Mürg-i Fərmânber” adıyla anılan Simurg, Kahramân’ın en büyük yardımcılarında biri olarak öne çıkar. Kaf Dağı’ndaki Heyhat Sahrası’nda, “Bulur-i Kûçek” adlı dağın zirvesinde yer alan devasa bir ağaçta yaşar. Bu ağaç öyle büyüktür ki altında on bin asker dinlenebilir:

“...Şən nə fikr eäülərən bu bardəns dedisəni orayə Morğ-i Fərmânber aparur. Qəhrəməni dedi o kuş harada olur dedilər Şəhrâyî Heyhâtdə olur. Şumâl tərəfində bir beheşt meşâl yerdür. Topraqı var müşkdən və suyi güləbdən fərşi sünbül zə fərândən. O şəhrânun ort bir dağ var adına Buluri Kuçek diyellər. Kırh min ağac yol o dağın dâyrəsidadür min ağac ucalığıdır. O dağın kulləsində bir büyük ağac var ki on min ləşkər onun altında yerləşür o ağacın altında bir çeşmə var... (KİMKN, s. 36b).

Kahramân-nâme’de bu figürler Thompson’un Motif-index’inde yer alan “B31.1: Simurg (efsanevi kuş)”, “B32: insan özelliklerine sahip kuş”, “B172.1: büyülü koruyucu kuş” ve “B450: yardımsever kuş” sıralamasıyla doğrudan örtüşmektedir. Simurg’un rehberliği yalnızca kahramana yardım etmekle sınırlı kalmaz; onu dönüşüm, seçkinlik ve metafizik yükseliş düzlemine taşımaktadır. Bu işlev, Zümrüdü-anka’nın Anadolu ve Balkan anlatımlarındaki rehberlik rolüyle de benzerlik göstermektedir.

Kahramân-nâme’deki Simurg motifi, hem epik anlatının fantastik boyutunu güçlendirirken Türk ve Fars kültürel mirasındaki kuş motifleriyle doğrudan bağlantılı olarak, kahramanın ruhsal ve metafiziksel gelişimini vurgulamaktadır. Bu figür, Türk

kültüründe Hüma veya (Hümâ), Fars kültüründe ise Simurg veya Zümrüdüanka olarak adlandırılır. Her iki kültürde de kutsal, talih getiren ve koruyucu bir varlık olarak kabul edilir.

Ziya Avşar, “Umay Ana’nın Divan Şiirindeki Gölgesi: Hümâ” başlıklı çalışmasında, Umay Ana’nın, çocukların koruyucusu ve devletin simgesi olarak kabul edilen Hümâ kuşuyla özdeşleştiğini belirtmektedir. Bu kuşun, başına konduğu kişinin hükümdar olacağına inanılması, onun kutsal ve talih getiren bir varlık olarak kabul edilmesindendir (Avşar, 2025, s. 33).

Büşra Baysal, Hüma Kuşu’nun halk inançlarında ve eski Türk kültüründe çeşitli şekillerde ortaya çıktığını vurgular. Özellikle başına konduğu kişinin hükümdar olacağına dair inanç, Hüma’yı kutsal ve uğur getiren bir figür haline getirmiştir (Baysal, 2021, ss. 13-24). Türk mitolojisinde Hüma, Simurg ve Zümrüdüanka gibi figürlerle benzer özellikler taşır: yüksekten uçan, talih getiren ve koruyucu varlıklar olarak değerlendirilebilir.

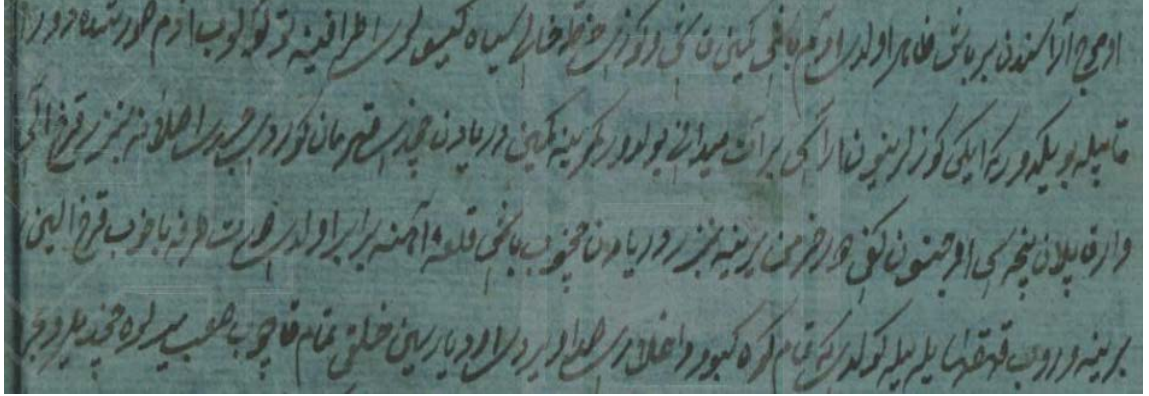
Bu benzerlikler, farklı kültürlerdeki ortak mitolojik temaların bir yansımasıdır. Simurg/Hüma figürü yalnızca koruyucu ve rehber bir varlık değil, aynı zamanda toplumun mitolojik ve sembolik değerlerini taşıyan bir araçtır (Baysal, 2021, ss. 13-24).

3.Merd-i Bahri; Denizlerin Olağanüstü Varlığı

Merd-i Bahri (Deniz Adamı), Farsça “merd” (erkek) ve Arapça “bahr” (deniz) kelimelerinden türeyen, insan başlı, aslan gövdeli, kırk kollu ve sudan çıkan korkunç bir mitolojik varlıktır. Ne tam insan ne de tam hayvandır; her iki türün özelliklerini bir arada taşır. Bu hibrit yapı, hem fiziksel hem de sembolik düzlemde sınırları aşan bir varlık olarak yorumlanabilir. Türk mitolojisinde su iyisi figürüyle örtüşen bu yaratık, aynı zamanda Antik Mısır’daki Sfenks’i de anımsatır. Su iyeleri, denizleri, coşkun suları ve pınarları koruyan, ancak ne zaman harekete geçeceği öngörülemez varlıklardır; bu yönleriyle hem koruyucu hem de tehdit edici nitelik taşırlar.

Kahramân-nâme’de Merd-i Bahri, Kaf Dağı’ndaki “Baher-i Muhit” adlı denizinde yaşar. Siması insana, gövdesi aslana benzer. Vücudunun yarısı sudan çıktığında “Kuh-

i Kabud” (Mor Dağlar) ile aynı hizaya gelir. Kırk kolunda aslanın pençesi gibi elleri vardır. Saçı, kaşı ve gözleri simsiyah, iki gözünün arası bir at meydanı genişliğindedir.

“*Ḳəhrəmân nəzâr saluþ gördi ...Emvac arasından bir baş zâhir oldi âdəm başı kimin kâşî gözi hætî hâli siyâh gisuleri aṭrâfinə tøküp âdəm şurətindədür əmmâ belə büyükdür ki iki gözlerinün arası bir at meydâni yoludur kemerinə kimin dəryâdən çıldı Ḳəhrəmân gördi cəsədi aşlânə bənzər kırh eli var kaplan pənçesi ovcunun kəfi düz ḥermən yerinə bənzər dəryâdən çıhuþ başı kəl ‘ey-i âhənə bərâbər oldi dört tərəfə baḥuþ kırh əlin bir birinə vuruþ kəhkəhaylə belə güldi ki tāmâm Kūh-i Kəbud dağlai sedâ verdi*” (KİMKN, s. 68a).

Bu olağanüstü tasvir, hem fiziksel büyüklüğü hem de korkutucu estetiğiyle dikkat çeker. Thompson’un Motif-index sistemine göre bu figür, “B91: İnsan özelliklerine sahip mitolojik yaratıklar”, “B15.1.3: Çok kollu yaratıklar” ve “B81: Denizle ilişkilendirilen mitolojik yaratıklar” motifleriyle doğrudan örtüşmektedir. Ayrıca, yaratığın kahramanla karşı karşıya gelmesi ve mücadele etmesi, “B11.6: Kahramanın mitolojik yaratıkla mücadelesi” motifiyle de uyumludur.

Eserde Merd-i Bahri, görsel ve işitsel bir dehşet atmosferi yaratır. Kahkahası dağları titretecek kadar güçlüdür; bu da onun doğaüstü kudretini vurgular. Kahramân, diğer olağanüstü varlıklarla savaştığı gibi, Merd-i Bahri karşısında da yiğitlik göstererek onun kırk kolunu koparıp yaratığı alt eder. Bu mücadele, Türk destan geleneğinde sıkça karşılaşılan bir motiftir. Örneğin Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın gergedanı öldürmesi, Manas Destanı’nda Manas’ın tek gözlü Madıkan’ı yenmesi ve Dede Korkut’ta Basat’ın Tepegöz’ü alt etmesi gibi örnekler, kahramanın fiziksel güç kadar akıl ve stratejiyle sınavı aşmasını vurgulayan ortak bir temayı yansıtır. Özellikle Tepegöz figürü, su/çeşme/pınar menşeli bir yaratık olarak kılıç kesmez, ok işlemez

özelliklere sahiptir; ancak kahramanlar zekâ ve cesaretle onu alt eder. Merd-i Bahri de bu bağlamda, kahramanın cesaretini ve zekâsını sınavan bir engel olarak işlev görmektedir.

Bu figür, hem korku hem sınav hem de dönüşümün sembolü olarak epik anlatının merkezinde yer almaktadır. Aynı zamanda Türk mitolojisindeki su iyesi geleneğiyle birleşerek kültürel bir süreklilik sağlamaktadır. Merd-i Bahri'nin anlatıdaki rolü, kahramanın içsel gücünü keşfetmesi ve ruhsal olgunluğa ulaşması için aşması gereken bir sınav olarak yorumlanabilir.

4. Olağanüstü At Motifi

Türk kültüründe at, kutsallık ve saygı ile anılan bir varlıktır. Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* eserinde geçen "At Türk'ün kanadıdır" deyişi, atın Türkler için vazgeçilmezliğini vurgularken; Alp Er Tunga'nın "Ay gök için ne ise, at er için o kadar gereklidir" sözü, kahraman için atın önemini ortaya koyar (Özkartal, 2012, s.92-101). Türk destanlarında atlar, özel isimlere sahip olup kahramanın adıyla özdeşleşir; olağanüstü vasıflarıyla dikkat çeker. Atı elde etme, terbiye etme ve yetiştirme süreci, kahramanın temel görevlerinden biridir. Bu anlatı işlevi, Thompson'un Motif-index'inde "B411.1: Yararlı At" motifiyle örtüşmektedir.

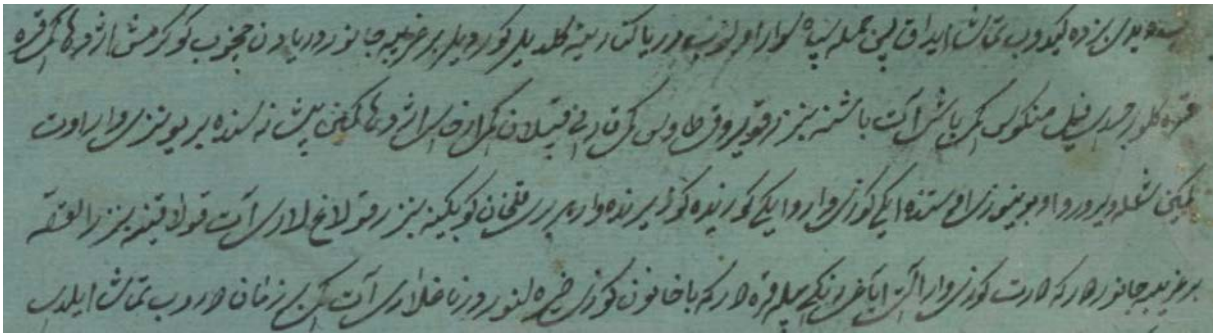
Köroğlu Destanı'nda Köroğlu'nun atı Kırat, Burak soyundan gelen olağanüstü niteliklere sahip bir kır attır. Kırat'ın savaşlardaki hızı ve gücü, kahramanın zafer kazanmasında belirleyici olur. Bu özellikler, "B401.2: Sihirli At" motifiyle ilişkilendirilebilir (Çolak, 1994, s.23). Şah İsmail'in atı Kamer Tay ise Kandahar'dan Hindistan'a uzanan yolculuklarda konuşma yeteneği ve doğaüstü gücüyle sahibine yardımcı olur. Kamer Tay'ın kökeni, bir dervişin verdiği elmanın padişah ve kısırağa yedirilmesiyle oluşur; bu anlatı "B401.3: Doğaüstü Kökenli At" motifiyle örtüşmektedir (Çolak, 1994, s. 45). Şikârî Destanı'nda Şikârî'nin atı Ejderhâr, yalnızca onu taşıyabilir ve sahibini kan kokusundan tanır; başka kimseye yaklaşmaz. Bu sadakat özelliği, "B411.1.1: Sadık At" motifiyle doğrudan ilişkilidir (Kobotarian, 2013, s. 67).

Türk destan geleneğinde at, kahramanın ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkmaktadır. *Kahramân-nâme*'de bu bağ, Şişpay-i Bahri figürü üzerinden somutlaşır. Şişpay-i Bahri, yalnızca savaşlarda Kahramân'ın en büyük destekçisi olmakla kalmaz; aynı zamanda uzun yolculuklarda devler veya periler tarafından taşınarak olağanüstü

bir işlevsellik kazanır. Böylece at, sadece bir ulaşım aracı değil, kahramanın kaderini belirleyen bir varlık olarak konumlanır.

Şiştay-i Bahri, Umman Denizi'nden yakalanan, altı ayaklı, dört gözlü, tek boynuzlu, ışık saçan bir attır. Siyah renkli, tavuskuyruklu ve ejderha sırtlı bu at, sudan çıkarak olağanüstü özellikleriyle dikkat çeker (KİMKN, s. 9b). Bu betimleme, Thompson'un Motif-index'inde "B401.4: Farklı Görünümlü Sihirli At" ve "B182.1: Denizden Çıkan At" motifleriyle doğrudan örtüşmektedir. Atın uçma kabiliyeti olmamakla birlikte, uzun mesafelerde peri veya devler tarafından taşınması, onun doğaüstü işlevselliğini pekiştirir.

Şiştay-i Bahri'nin betimlendiği bölümde şu ifadeler yer almaktadır:

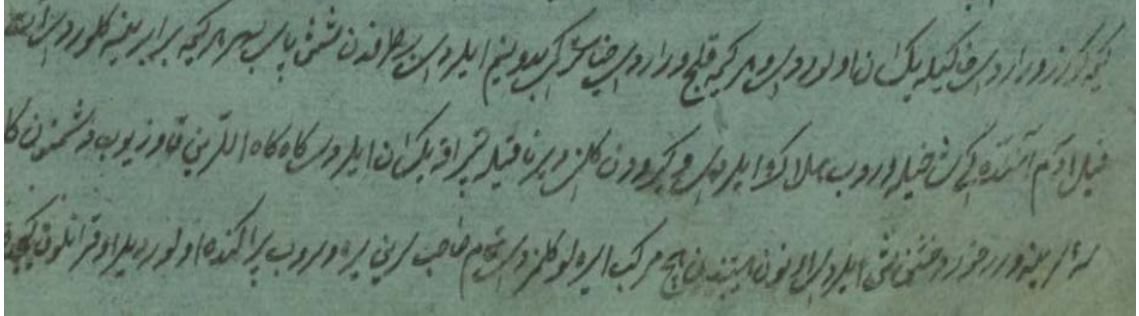

"... dedi biz de gedüp temaşa idek. päs cümle sipâh savâr olup deryâ kanârına galdılar gördiler bir ğariba cânivar deryâdan çıhuş kükremiş ajdahâ kimi kâra kâra galür çaşadi fil-i mankus kimi başı at bâşınâ bânzar kuyruğı tâuvas kimi karnı kıplân kimi ârhâsı ajdahâ kimi pişânasinda bir böynuzu vâ ot kimin şu'la verir vâ o böynuzu üstündä iki gözi vâ vâ iki gözidä göz yerindä vâ her biri kalhan göbegina bânzar kulağları at kulağına bânzar alkişsa bir ğariba cânivar vâ ke dört gözleri vâ altı âyâği rangi çilla kâradür ke bağanun gözi ħiralânur dırnağları at kimi..." (KİMKN, s.9b).

Bu olağanüstü varlık, Türk mitolojisindeki Tulpar'ı anımsatır; özellikle sudan çıkması ve siyah renkli olması bu benzerliği güçlendirir. Ancak uçma kabiliyetinin olmaması ve altı ayaklı yapısı, İskandinav mitolojisindeki sekiz ayaklı Sleipnir ile de benzerlik gösterir. Sleipnir, Odin'in bindiği, gri renkli ve diğer atlardan üstün bir attır (Davidson, 1990, s. 56). Şiştay-i Bahri, savaşlarda Kahramân'ın en yakın yardımcısıdır ve düşmanları yok eder (KİMKN, s. 12a). Bu anlatı, "B401.4: Farklı Görünümlü Sihirli At" motifinin bir örneğidir.

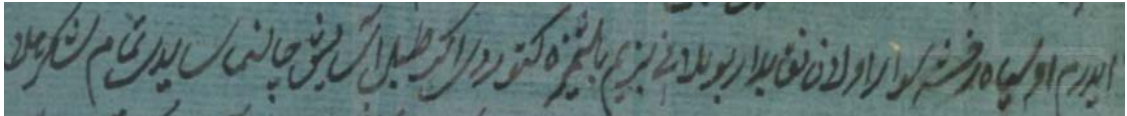
Destanda düşmanlar, kahramanı alt etmek için doğrudan onun atını hedef alır. Örneğin, Sercan-i Hindi, Hosrovşir'i yenebilmek için önce atını vurmaya amaçlar. Benzer

biçimde Gezgal, Kahramân'ın atını öldürmeye çalışır. Bu anlatılar, "B411.1.2: Kahramanın Atına Saldırı" motifiyle doğrudan örtüşmektedir. Bu motif, kahramanın gücünün ve hareket kabiliyetinin atla bütünleştiğini; dolayısıyla atın hedef alınmasının, kahramanın zayıflatılması stratejisi olduğunu ortaya koyar.

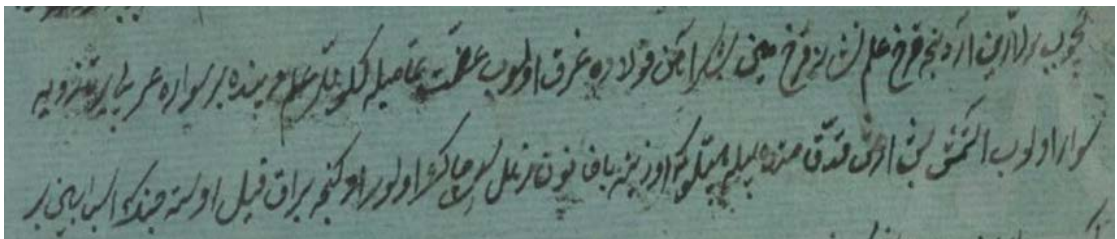

"...kimā gürz vurardi hâkiyle yeksân olurdi vâ har kimâ kılinc vurardi hîyâr kimi be do nim eylardi bir tarafdan şeşpây-i bahr har kim barâbarina galürdi at, fil, âdâm, alındaki şâhiyle vuruş hâlâk eylardi vâ gerüdan galâni dirnağıyla toprakâ yeksân eylardi gâh gâh allarin kavzüyüp düşmanün kasey-i sarına vurur hord-u haşhâş eylardi..." (KİMKN, s.12a[19]).

Atların renkleri de eserde karakterin ruh hâlini ve kaderini yansıtmaktadır. Siyah at genellikle koruyucu ve gizemli, beyaz at ilahi yardım, sarı at ise zenginlik ve ihtişam ile ilişkilendirilir. Eserde siyah renkli atın geçtiği bölümde şu ifadeler yer almaktadır:

"... edərəm o siyâh rəhşə səvâr olan nekbâdar bu bəlâni bizim başımıza gətürdi əgər təbl-e âsâyeş çalınmasaydı tәмâm ləşkər həlâk..." (Kimkn, s. 86b[14]).

"... keçüp bullârin ârdınca kırh 'alâm nişâneâ kırh min ləşkər âhan fulâdda gark olup azamət-e tәмâmiylâ galüllâr 'elm-u pândâ bir səvâr 'arbi bir tâzuya səvâr olup âltmış beş

arş kədd-u kâmatda beylə heybatlı ke üzünə bāḥânun zəhləsi çâk olur ökünca bir âḳ fil üsta cəng əsbâbin..." (KİMKN, s. 110b[5-6]).

Kahramân-nâme'deki olağanüstü at motifi, hem fiziksel hem de sembolik düzeyde kahramanın yolculuğunu, sadakatini ve gücünü temsil eder. Thompson'un motif sisteminde yer alan "yararlı", "sihirli", "sadık", "denizden çıkan" ve "kahramanın atına saldırı" motifleriyle örtüşen bu figür, Türk destan geleneğinde atın mitolojik ve kültürel önemini pekiştirir.

Sonuç

Bu çalışma, İran yazılı Türk edebiyatının önemli örneklerinden biri olan *Kahramân-nâme*'nin İran Meclis Kütüphanesi'nde bulunan 8019 numaralı nüshasını temel alarak, eserde yer alan efsanevi hayvan motiflerini incelemiştir. Tespit edilen başlıca motifler; ejderha, Simurg (Mürg-i Fermânber), Merd-i Bahri ve Şışpay-i Bahri'dir. Bu figürler yalnızca olay örgüsünü zenginleştiren unsurlar değil, aynı zamanda Türk mitolojisinin derin sembolik katmanlarını yansıtan anlatı araçlarıdır.

Ejderha motifi, yıkıcı ve koruyucu gücün simgesi olarak kahramanın cesaretini sınanan bir unsur olarak öne çıkmakta ve *Motif-index*'te "B11: Ejderhalar" kategorisiyle örtüşmektedir. Simurg, rehberlik ve metafizik yükselişi temsil ederek tasavvufi ve epik geleneklerin kesişim noktasında yer almakta; bu yönüyle "B31: Simurg (efsanevi kuş)" ve "B450: yardımsever kuş" gibi motiflerle doğrudan ilişkilidir. Merd-i Bahri ise su ve doğaüstü unsurların birleşimini temsil eden, kahramanın zekâ ve yiğitliğini sınanan bir figür olarak "B81: Denizle ilişkilendirilen mitolojik yaratıklar" ve "B15.1.3: Çok kollu yaratıklar" gibi motiflerle eşleşmektedir. Şışpay-i Bahri ise olağanüstü fiziksel özellikleri, sadakati ve savaşlardaki işleviyle "B401.4: Farklı Görünümlü Sihirli At", "B182.1: Denizden Çıkan At" ve "B411.1.2: Kahramanın Atına Saldırı" gibi motiflerle doğrudan örtüşmektedir. Bu eşleşmeler, *Kahramân-nâme*'nin evrensel mitolojik bağlamda yerini teyit etmektedir.

Araştırma, İran coğrafyasındaki Türk edebî mirasının yazılı boyutunu aydınlatarak, genellikle sözlü gelenekle ilişkilendirilen Güney Azerbaycan Türk kültürünün zenginliğini ortaya koymuştur. Eserin 18. yüzyıl Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmış olması, hem dil hem de kültürel aktarım açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca, Türk-Fars edebiyatı arasındaki etkileşimi ve ortak motifleri

vurgulayan *Kahramân-nâme*, yalnızca bir kahramanlık anlatısı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin ve mitolojik mirasın taşıyıcısı olarak değerlendirilmelidir.

Eserdeki efsanevi hayvan motifleri, Türk edebiyatının olağanüstü unsurlarını koruma, dönüştürme ve aktarma işlevini üstlenerek modern Türkoloji araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışma, İran'daki Türk yazılı edebiyatının daha fazla tanınmasına vesile olurken, gelecekteki araştırmalara da zemin hazırlamaktadır. Özellikle Topkapı Sarayı'nda bulunan 15. yüzyıl nüshası gibi diğeri versiyonların motif karşılaştırmaları, dijital arşivleme çalışmaları ve benzer figürlerin çağdaş edebiyattaki yansımalarının incelenmesi, bu alandaki bilgi birikimini genişletecektir. Böylece İran Türk edebiyatı, küresel kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olarak hak ettiğiyeri alacaktır.

Kahramân-nâme'den Görseller

Görsel 1 : Kahramân-nâme'de Aggal Cadi'nın Yedi Başlı Ejderhaya bindiği çizimi

Görsel 2: Şişpay-i Bahrin Kahramân-nâme'deki çizimi

Kaynaklar

- Azizpour, R. (2025). *Kahramân-nâme İran Meclis Kütüphanesi Nüshası Üzerine Bir İnceleme*. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- Avşar, Z. (2025). Umay Ana'nın divan şiirindeki gölgesi: Hümâ. *Türk Kültürü ve Edebiyatı Dergisi*, 17(1), 30–40.
- Baysal, B. (2021). Hüma Kuşu'nun uygulamalı halk mitolojisi bağlamında değerlendirilmesi. *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, (5), 13-24.
- Boratav, P. N. (1942). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Çatalbaş, M. (2011). Türk mitolojisinde kuş figürü. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (58), 20–35.
- Çolak, F. (1994). *Şah İsmail hikâyesi üzerine mukayeseli bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.23 ve 45.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı
- Davidson, H. E. (1990). *Gods and myths of northern Europe*. London: Penguin Books.
- Duman, H. (2019). Türk mitolojisinde ejderha. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 482-493.
- Kahramân-nâme. (18. yy). İran Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No: 8019.
- Kobotarian, N. (2013). *Şikârı destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nazlı, B. (2024). Türk anlatılarında ejderha figürünün sembolik işlevleri. *Türk Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 88–93.
- Öger, A.& Köse, S. (2014). Uygur kültüründe tufan'ın kuşları: Kırlangıç ve güvercin. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 163–175.
- Özkartal, M. (2012). Türk destanlarında geçen halı anlatımları, halılardaki hayvan motifleri ve renklerinin dili. *Arış Dergisi*(8), 92-101.
- Seyidoğlu, B. (2017). *Mitoloji üzerine araştırmalar: Metinler ve tahliller*. İstanbul: Bilgi.
- Thompson, S. (1955–1958). *Motif-Index of folk-literature: A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*. Bloomington: Indiana University Press.

FİNANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazarlar, makalenin tümünü ortak katkılarıyla oluşturmuştur.

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır. Yazar, bu üründe derginin Yapay Zekâ politikasına uymayı taahhüt etmiştir.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

NFLITF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The authors have co-authored the entire article.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study. The authors have committed to complying with the journal's Artificial Intelligence policy in this product.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).